

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.22+349.3 (045)

С. В. Вишновецька,
кандидат юридичних наук, доцент
С. О. Григолінський,
магістр

СТРАХОВИЙ СТАЖ ЯК КАТЕГОРІЯ ТРУДОВОГО ПРАВА І ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню страхового стажу як категорії трудового права і права соціального забезпечення. Визначено вказане поняття як період, процес, юридичний факт та міжгалузевий інститут права, виокремлено основні ознаки страхового стажу, встановлено співвідношення страхового і трудового стажу.

Ключові слова: страховий стаж, трудовий стаж, пенсійне забезпечення, юридичний факт.

Постановка проблеми та її актуальність. Політичний курс України на інтеграцію у світове співтовариство обумовлює необхідність підвищення рівня захисту прав громадян у трудовій та соціальній сферах та приведення трудового законодавства та законодавства про соціальне забезпечення у відповідність до міжнародно-правових норм та стандартів. Реформування законодавства в цих сферах сприятиме забезпеченню реалізації соціальних та трудових прав працівників. Реформа пенсійної системи України, перегляд та розробка цілого ряду теоретичних положень, вироблення понятійного апарату, приведення національного законодавства до міжнародно-правових норм зумовили обрання цієї теми. Конкретні завдання щодо реформування системи пенсійного страхування виписані у Програмі економічних реформ України на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», розробленої і схваленої Комітетом з економічних реформ при Президенті України. Пенсійна реформа визначила за необхідне переосмислення категорії трудового стажу як підстави виникнення пенсійних правовідносин. Все це зумовило необхідність усебічного аналізу категорії страхового стажу.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблема страхового стажу, на нашу думку, є недостатньо дослідженою та висвітленою в науковій літературі. Предметом правових дискусій ще й досі залишається цілий ряд теоретичних і практичних питань. В сучасних публікаціях висвітлені лише окремі питання страхового стажу. Однак, винятком, що заслуговує на особливу увагу, є дисертаційне дослідження О. Л. Кучми, в

якому страховий стаж комплексно досліджується як соціальна, економічна і правова категорія, аналізується юридична природа страхового стажу в трудових, пенсійних правовідносинах та правовідносинах щодо призначення допомог у праві соціального забезпечення, зроблено ряд важливих висновків щодо удосконалення вітчизняного законодавства у сфері правового регулювання страхового стажу, питань пенсійного та соціального забезпечення [1]. О. І. Кисельова приділила окрему увагу співвідношенню понять «трудоий стаж» і «страховий стаж», що має особливе значення у зв'язку з тим, що поняття «страховий стаж» з'явилося відносно недавно у вітчизняному законодавстві й не завжди повною мірою замінює поняття «трудоий стаж» [2]. І. В. Оклей проаналізувала страховий стаж, його зміст та значення в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування [3].

Мета та завдання статті. Метою проведення даного дослідження є визначення поняття «страховий стаж», його правової природи, співвідношення з трудовим стажем, виокремлення основних ознак, встановлення значення страхового стажу для призначення пенсії, отримання соціальних пільг, допомог тощо.

Поставлена мета зумовила вирішення таких основних завдань: дослідити страховий стаж як правову категорію; розглянути співвідношення таких категорій, як «страховий стаж» та «трудоий стаж»; виявити колізії у правовому регулюванні страхового стажу; розробити пропозиції щодо вдосконалення трудового законодавства України та законодавства про соціальне забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [4]. Право на працю також проголошується та гарантується Конституцією України. Кількість і якість праці може відобразитися у кількості продукції, яку виробив працівник, у винагороді, яку він отримав за свою працю, однак величезне значення має при цьому і страховий стаж, тобто загальна тривалість роботи у часі. Страховий стаж є узагальнюючим показником трудового внеску працівника в результати виробництва та є підставою для отримання соціальних благ та пільг.

Страховий стаж як правову категорію розглядають як юридичний факт, період, процес та, звичайно ж, міжгалузевий інститут права.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» страховий стаж – період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із цим Законом, і за який сплачено страхові внески [5].

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» страховий стаж визначає як період (строк), протягом якого особа підлягає страхуванню на випадок безробіття та за який сплачено страхові внески (нею, роботодавцем) [6].

З цією позицією важко не погодитися, тому що, на нашу думку, за правовою природою страховий стаж – це період, протягом якого уповноважений суб'єкт сплачує в обов'язковому або добровільному порядку страхові внески за застраховану особу у розмірі, встановленому законодавством, на рахунки спеціально створених фондів.

Аналізуючи дані визначення, можемо виділити наступні ознаки, характерні для страхового стажу: період сплати страхових внесків; розмір страхових внесків (не менше мінімального страхового внеску); безпосереднє та опосередковане страхування (сплачувати страхові внески може і сама особа, і її роботодавець чи інші особи у порядку, визначеному законодавством); обов'язкова та добровільна участь осіб у державному соціальному страхуванні; наявність спеціа-

льних фондів, які здійснюють конкретний вид державного страхування.

Розглянемо страховий стаж як юридичний факт на прикладі пенсійних правовідносин.

Передумовою виникнення пенсійних правовідносин є складний юридичний факт – фактичний склад. Як вважає Б. І. Сташків, страховий стаж у пенсійному страхуванні відноситься до складних юридичних фактів, оскільки до його складу входить ряд простих юридичних фактів, а саме: а) трудова та інша діяльність, участь у якій особи підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; б) сплата страхових внесків; в) певна тривалість сплати страхових внесків; г) коефіцієнт страхового стажу [7, с. 90].

У теорії пенсійних правовідносин виділяють необхідні елементи юридичного фактичного складу, а саме: об'єктивні факти, волевиявлення особи та компетентного органу [8, с. 13-14]. Одні з них характерні для всіх пенсійних правовідносин, інші – для певної групи цих правовідносин, а окремі – тільки для певних правовідносин. Залежно від складу юридичних фактів, зокрема, від виду об'єктивного факту, визначаються й різні види пенсійного забезпечення. Необхідні для виникнення пенсійних прав громадян, а відтак і для здійснення пенсійного забезпечення громадян об'єктивні факти визначаються пенсійними ризиками. Систему останніх відповідно до законодавства України становлять: старість, інвалідність, втрата годувальника.

На нашу думку, страховий стаж можна віднести до фактів відносних подій (а не дій), під якими розуміють явища, викликані діяльністю людини, розвиток яких відбувається незалежно від причин, що їх спричинили. Причиною формування страхового стажу є вольова діяльність особи, а саме її праця, яка спрямована та здійснюється з метою отримання матеріальної винагороди за виконану роботу. Водночас відповідно до положень пенсійного законодавства про обов'язкове державне пенсійне страхування вона стає суб'єктом сплати страхових внесків і створює страховий стаж як пенсійний юридичний факт, незалежно від суб'єктивної волі.

Страховий стаж є одночасно правостворюючим юридичним фактом (оскільки необхідний для призначення різних видів соціальних виплат), і правозмінюючим (його збільшення призводить до зміни і перегляду суми вже призначених пенсій). Законодавець в одних випадках надає значення тривалості страхового стажу як умови для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення (наприклад, всіх видів

пенсій), а в інших – його тривалість лише пре-зюмується. Зокрема, для призначення допомоги по вагітності та пологах чи у разі нещасного ви-падку на виробництві, що спричинив втрату пра-цездатності, законодавством не вимагається кі-лькісного критерію страхового стажу. Достатнім вважається факт, що особа є застрахованою, а отже, передбачається, що вона є потенційним носієм страхового стажу [9, с. 55].

Таким чином, страховий стаж як юридичний факт – це складова в системі підстав виникнення правовідносин у сфері пенсійного забезпечення, є основним і визначальним юридичним фактом, який зумовлює право на трудову пенсію.

Розглядаючи страховий стаж як процес, необ-хідно зазначити, що процес – це сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. Важко не погодитись, що страховий стаж тісно пов'язаний з процесом тру-дової діяльності, в процесі якої він накопичуєть-ся. Результатом такого процесу в даному випадку виступає виникнення права на пенсійне забезпе-чення при наявності інших необхідних та вста-новлених законодавством обставин.

В науці страховий стаж розглядають і як між-галузевий інститут [1, с. 8]. В теорії права інсти-тут права визначається як система відносно відо-кремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин. Як правило, кожна галузь права має інститути права як свій самостійний структурний підрозділ. Тому, на нашу думку, видається спірною позиція, згідно з якою страховий стаж може бути міжгалузевим інститутом трудового права і права соціального забезпечення. Адже в трудовому законодавстві навіть відсутнє поняття страхового стажу і лише окремі вчені виділяють інститут соціального страхування в системі трудового права. До того ж при реалізації працівниками своїх трудових прав переважний вплив має трудовий, а не стра-ховий стаж, оскільки визначальними є тривалість стажу роботи та характер виконуваної роботи, а не період сплати роботодавцем страхових внес-ків до фондів.

Сутнісними характеристиками страхового стажу, на думку О. Л. Кучми, є: період сплати страхових внесків; безпосереднє та опосередко-ване страхування (сплачувати страхові внески може і сама особа, і її роботодавець чи інші осо-би у порядку, визначеному законодавством); обов'язкова та добровільна участь осіб у держав-ному соціальному страхуванні; наявність спеціа-

льних фондів, які здійснюють конкретний вид державного страхування [1, с. 9].

Характеризуючи страховий стаж, вбачається можливим використати названі в літературі кіль-кісну та якісну властивості трудового стажу [10, с. 10-11]. Кількісна властивість вказує на сумарну тривалість у часі і формується з розра-хунку суми страхових періодів. Вартісна величи-на одного страхового періоду може відповідати тривалості календарного року. Якісна власти-вість зумовлюється специфікою трудової діяль-ності суб'єкта. Ця властивість пов'язана із спеці-альним страховим стажем, який дає право особі на забезпечення пільговою пенсією.

У правовій літературі страховий стаж також поділяють на внесковий та невнесковий періоди за критерієм його причетності до трудового вне-ску.

До внескових належать періоди трудової дія-льності, під час яких працівниками та роботода-вцями сплачуються страхові внески. Невнеско-вий період складатиметься з таких проміжків часу, під час яких особа не працювала з поваж-них причин, але ці періоди також вважатимуться такими, що належать до страхового стажу особи.

Співвідношення понять трудового і страхового стажу вже піднімалося вище, однак необхідно наголосити на переважну роль саме трудового стажу при реалізації працівниками своїх трудових прав. На думку О. Л. Кучми, реформування пен-сійного законодавства підвищило роль страхового стажу для отримання соціального забезпечення, але як у праві соціального забезпечення, так і в трудовому праві трудовий стаж також є ключовим при визначенні права, зокрема, на відпустку, на зайняття певних посад (наприклад, судді, адвока-та, нотаріуса), на отримання страхових виплат за загальнообов'язковим державним страхуванням від нещасних випадків на виробництві та профе-сійних захворювань тощо. Якщо особа вступила в трудові відносини, за умови, що роботодавець дотримується законодавства і вчасно й у повному обсязі перераховує внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, то загальний трудовий стаж і страховий стаж працівника одна-кові, але періоди, протягом яких особа (чи за осо-бу) сплачує страховий внесок, однак при цьому не перебуває в трудових правовідносинах, може бути зараховано тільки до страхового стажу; також якщо особа перебуває у трудових відносинах, але за неї не здійснюються перерахування до Пенсій-ного фонду, то згаданий період може бути зарахо-вано тільки до трудового стажу [1, с. 13]. Окрім цього, в трудових правовідносинах з працівника-

ми роботодавці, перш за все, зацікавлені у якісному виконанні працівниками саме трудової функції. На її кількісних та якісних характеристиках прямо не відображається сплата або, навпаки, не сплата роботодавцем страхових внесків до відповідних фондів.

Крім того, до набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [5] мав значення трудовий стаж (загальний і спеціальний), на сьогодні для призначення пенсії визначальним став страховий стаж. Хоча законодавець при призначенні пенсії за вислугою років, наприклад, пунктом 2 прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [5] визначив, що до запровадження пенсійного забезпечення через професійні та корпоративні фонди особам, які мають право на призначення пенсії за вислугу років, пенсії призначаються за нормами цього Закону в разі досягнення пенсійного віку та наявності трудового стажу, передбаченого Законом України «Про пенсійне забезпечення» [11]. Таким чином, для призначення трудової пенсії за вислугу років особі необхідна наявність страхового та трудового стажу одночасно.

Таким чином, і сьогодні трудовий стаж залишається актуальним у пенсійних правовідносинах і його повністю не замінив страховий стаж.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1) страховий стаж – складне і багатогранне явище, яке вимагає постійного вдосконалення його правового регулювання. Значення страхового стажу у соціальному забезпеченні полягає в тому, що він породжує виникнення ряду пенсійних правовідносин, впливає на основний розмір пенсії суб'єкта цих правовідносин, від нього залежить загальний розмір пенсії за віком;

2) категорії «трудоий стаж» і «страховий стаж» актуальні у трудових правовідносинах і правовідносинах у сфері соціального забезпечення. У сучасному пенсійному законодавстві значно підвищено роль страхового стажу для отримання соціального забезпечення, однак у праві соціального забезпечення і в трудовому праві трудовий стаж також є ключовим при визначенні права, зокрема, на відпустку, на зайняття певних посад, на отримання страхових виплат за загальнообов'язковим державним страхуванням від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань тощо;

3) страховий стаж доцільно досліджувати як соціальну, економічну та правову категорію. На

підставі проведено дослідження страховий стаж як правова категорія визначається як період, протягом якого уповноважений суб'єкт сплачує в обов'язковому або добровільному порядку страхові внески за застраховану особу, у розмірі, визначеному законодавством, на рахунок спеціальних фондів;

4) принциповою відмінністю між страховим та трудовим стажем є те, що до стажу зараховуються лише ті періоди, за які сплачуються страхові внески. Однак саме трудовий стаж відіграє переважну роль при реалізації працівниками своїх трудових прав. В цьому випадку визначальними є тривалість стажу роботи та характер виконуваної роботи;

5) за критерієм причетності до трудового внеску страховий стаж можна поділити на внесковий та невнесковий періоди. Такий розподіл доцільно закріпити на законодавчому рівні, тому що тоді його можна буде пов'язувати з формулою розрахунку пенсії. Це, в свою чергу, дасть змогу диференціювати розмір пенсії відповідно до цих періодів (у внесковий період відсоток зарплати до пенсії може бути більшим).

Література

1. Кучма О. Л. Страховий стаж як категорія трудового права і права соціального забезпечення України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Ольга Леонідівна Кучма. – К., 2011. – 19 с.
2. Кисельова О. І. Щодо співвідношення понять «трудоий» та «страховий» стаж / О. І. Кисельова // Захист прав людини – європейський вимір України: матеріали міжнародної науково – практичної конференції, присвяченої 10-річчю УАФТП; м. Севастополь, 6-9 червня 2013 р. / За ред. проф. В. С. Венедіктова. – Севастополь: Українська асоціація трудового права, Севастопольський інститут банківської справи УАБС НБУ, 2013. – 312 с.
3. Оклей І. В. Правове регулювання пенсійного забезпечення та надання соціальних послуг в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: дис. ... канд. наук: 12.00.05 / Ляна Вікторівна Оклей. – Х., 2009. – 227 с.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058 –IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

6. *Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття*: Закон України від 02.03.2000 № 1533 – III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.

7. *Сташків Б. І.* Теорія права соціального забезпечення: Навчальний посібник / Б. І. Сташків. – К.: Знання, 2005. – 405 с.

8. *Іванова Р. І.* Соотношение пенсионных и трудовых правоотношений: автореф. дис. ...

канд. юрид. наук: 12.00.05 / Р. И. Иванова. – М., 1974. – 19 с.

9. *Право соціального забезпечення України*: Навчальний посібник / За заг. ред. П. Д. Пилипенка. – К.: Істина, 2012. – 232 с.

10. *Безугла Я. І.* Трудовий стаж і його юридичне значення / Я. І. Безугла. – К.: Знання, 1979. – 48 с.

11. *Про пенсійне забезпечення*: Закон України від 05.11.1991 № 1788 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3. – Ст. 10.

С. В. Вишновецкая, С. О. Григолинский

Страховой стаж как категория трудового права и права социального обеспечения.

Статья посвящена исследованию страхового стажа как категории трудового права и права социального обеспечения. Определено указанное понятие как период, процесс, юридический факт и межотраслевой институт права, выделены основные признаки страхового стажа, установлено соотношение страхового и трудового стажа.

Ключевые слова: страховой стаж, трудовой стаж, пенсионное обеспечение, юридический факт.

S. Vyshnovetska, S. Grigolinskiy

Insurance experience as a category of labor law and social security law.

The article investigates insurance experience as a category of labor law and social security law. Defined as the period specified concept, process, legal fact and inter-Law Institute, and the main features of insurance, the insurance value is set and seniority.

Key words: insurance experience, seniority, pension provision, legal fact.